

KIDATO CHA PILI_Julai_2021

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA

(Ufahamu, Muhtasari, Matumizi ya Lugha na Isimu Jamii)

UFAHAMU

(ALAMA 15)

- a) Ameshindwa kuielewa dhana ya demokrasia. Dhana hii ina fasiri nyingi kutegemea lengo la mtu/kundi la watu/mahali wanapoishi 2x1=Alama 2
- b) i) Pale umma utakapojikomboa kimawazo
ii) Kwa ujasiri kudai huduma bora
iii) Uajibikaji pamoja na kuheshimiwa kwa mkataba wa kijamii 2x1=Alama 2
- c) i) Kinyang'anyiro cha madaraka
ii) Wasio na madaraka watumia kila mbinu kuyapata
iii) Walio madarakani hawataki kubanduka-hutafuta visababu vya kusalia madarakani 2x1=Alama 2
- d) i) Maafa
ii) Uharibifu wa mali
iii) Majeraha
iv) Ukimbizi wa raia nje na ndani ya mataifa husika
v) Dhuluma za kimapenzi dhidi ya wanawake
vi) Uhasama wa kikabila
vii) Kuzagaa kwa aina mbalimbali ya magonjwa Zozote 4x1=Alama 4
- e) i) Hutumiwa na tabaka la viongozi kujinadi/hasa wakati wa uchaguzi
ii) Wanasiasa hujifanya kuwa wanayajali masilahi ya wanajamiii kumbe huruma zao ni kilio cha mamba 2x1=Alama 2
- f) i) Mafalahi-wachochole, maskini, raia, penye ukavu
ii) Wanatupikia majungu-wanatufitini au wanatukosanisha
iii) Ukarabati-Urekebishaji, utengenezaji, kubambanya 3x1=Alama 3

MUHTASARI

(ALAMA 15)

- a) i) Matajiri wengi mijini hawajui juu ya utawala wa chifu hadi watakapokuwa na kesi mbele ya chifu
ii) chifu ni muhimu na huunganisha jamii
iii) watu wengi huwapuuza
iv) chifu huunda baraza ambazo hujadili maswala muhimu kijijini
v) kazi ya chifu ni ngumu haswa katika kufanya uamuzi muhimu Hoja 5x1=Alama 5
 - b) i) Tatizo la chifu ni kutafutia watoto wa barabarani makazi na vituo vya kurekebisha tabia
ii) chifu lazima atunze mazingira ya lokesheni kwa mujibu wa sheria na kanuni zilizowekwa ahakikishe kuna usawa katika ugawaji wa pesa za maendeleo ya maeneo bunge Utiririko 1x1=Alama1
- Jumla=Alama 6

- iv) kuwasilisha sera na mipango ya serikali kwa wananchi
- v) huongeza miradi ya maendeleo katika lokesheni
- vi) hutatua ugomvi na kesi za sheria kwa wasioweza kulipa wakili
- vii) machifu wengine hawafanyi kazi yao vyema
- viii) kutokana na umuhimu wa chifu serikali yafaa kuinua hali yake

Hoja 8x1=Alama 8

Mtiririko=Alama 1

Jumla=Alama 9

MATUMIZI YA LUGHA

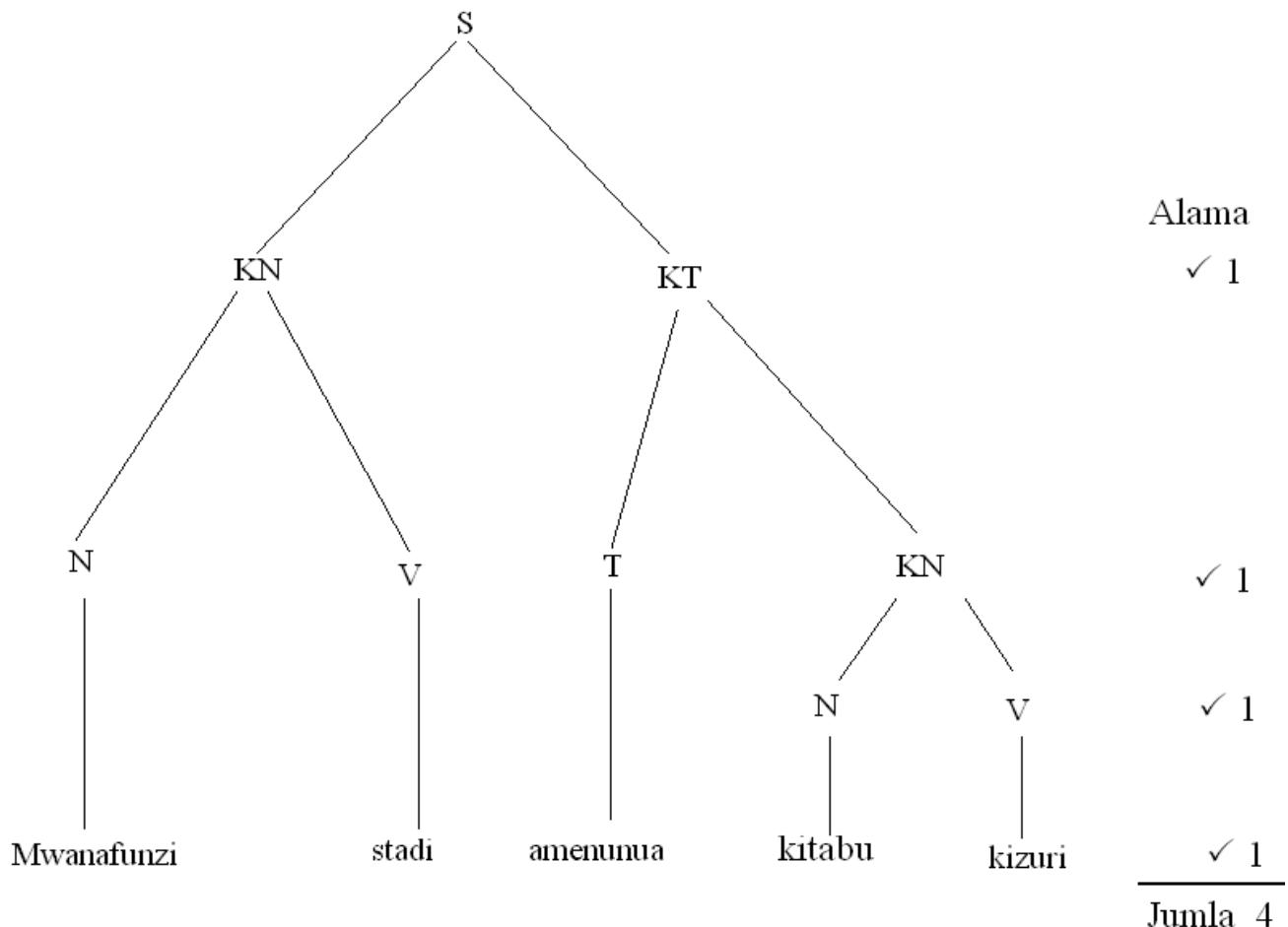
- a) i) /s/ na /z/
 - ii) - Inapotamkwa ulimi huinuliwa na kuwa juu kinywani
- Ulimi hurudi nyuma
- Midomo huwa mviringo na hukaribiana

½ x2=Alama 1
Zozote 2x1=Alama 2
- b) Simba anaponguruma/angurumapo wanyama wote hawababaiki

1x2=Alama 2
- c) - Kaika bwawa la maji mmepatikana mbwa ambaye aliripotiwa kuwa ameibwa
- Katika bwawa la maji amepatikana mbwa aliyeripotiwa kuwa ameibwa
- Katika bwawa la maji, amepatikana mbwa ambaye aliripotiwa kuwa ameibwa

Yoyote 1x2=Alama 2

d)

- e) i) Daraja hili huvukiwa/linavukika tu wakati wa kiangazi Alama 1
 ii) Kitabu hicho kinasomeka/chasomeka/husomeka/kilisomeka ijapokuwa sura zingine hazimo Alama 1
- f) - Majitoto majeuri yakiletwa yatarejeshwa kwao
 - Matoto jeuri yakiletwa yatarejeshwa kwao Alama 1
- g) Leo alimwambia Asha kuwa wangewatembela wazazi wao siku hiyo jioni. $4 \times \frac{1}{2} = \text{Alama 2}$
- h) i) Lingine, jingine $\frac{1}{2} \times 4 = \text{Alama 2}$
 ii) Mwingine
- i) - Yambwa tendwa-josho
 - Yambwa tendewa-wanakijiji $2 \times 1 = \text{Alama 2}$
- j) i) nafsi viambata
 Atumie moja kati a;a-, ni-, m-, tu-, u-, wa-;
 Kwa mfano ;Alituchazea
 ii) Visisitizi.
 Kwa mfano ;yuyu huyu, wawa hawa n.k $2 \times 1 = \text{Alama 2}$

2x1=Alama 2

- k) i) Kivumishi
 Jambo dhahiri limesemwa.(tathmini)
 ii) Kielelezi
 Ilikuwa dhahiri kuwa alitudanganya (tathmini)

1 ½ x2=Alama 3

- l) Anampigisha
 A-kiima
 Na-wakati
 m-kitendewa
 pig-shina
 ish-kauli ya kutendesha
 a-kiishio cha kitenzi

½ x6=Alama 3

- m) i) Kirai nomino
 Nguo aliyonunua mzazi
 ii) Kirai kivumishi
 Mwenye manyoya mengi.

Alama1

- n) Sikukuu ya Madaraka nilikwenda Eldama-ravine, kumwona Yohana naye akasema atakuja kuniona,pamoja na mkewe Mariamu siku ya Jumapili.

6x ½ =Alama 3

- o) i) Jambazi anayeishi dukani aliiba mahali pengine.
 ii) Baada ya kutoka dukani, jambazi aliiba mahali pengine
 iii) Kuna mtu aliyemuiba jambazi
 iv) Wizi wa kawaida-Jambazi aliiba katika duka

4x1=Alama 4

- p) -f- -Kufa, mfu, kifo, mfiwa
 -l- -mlo, chakula, mlaji

4x ½ =Alama 2

ISIIMU JAMII

- a) Ni mfumo wa sauti/Ni chombo cha mawasiliano ya binadamu ambacho hutumia ishara na sauti nasibu zilizo na mpangilio maalum.

Alama 1

- b) - Hakuna lugha iliyo bora kushinda zingine-zote ni sawa
 - Kila lugha ina sauti zake zilizo tofauti na zingine
 - Lugha hubadilika kutegemea mazingira aina ya tuko, wakati na watumizi wa lugha hiyo
 - Lugha ina uwezo wa kukua, kwa mfano Kiswahili kimebuni msamiati Tehama(Teknolojia ya habari na mawasiliano) kama vile tarakilishi, rununu n.k
 - Lugha pia hufa kwa msamiati wake kupotea

- c)
- Lughya heshima
 - Lughya upole
 - Matumizi ya maneno maalum-aleluya, amen
 - Ushawishi
 - Vitisho
 - Kuchanganya ndimi
 - Ukalimani
 - Kurejelea vitabu vitakatifu
 - Nyimbo za kusifu

Fasihi simulizi

Fafanua Uhusiano / ubia uliopo baina ya fasihi simulizi na fasihi andishi.

- a) Fasihi zote hutumia lugha kwa ubunifu kama nyenzo ili kuwasilisha ujumbe.
- b) Fasihi zote zina vipengele vya fani na maudhui.
- c) Fasihi zote huzaliwa, huwa na hata kubadilika kulingana na wakati.
- d) Dhima kuu ya fasihi zote ni kusawiri maisha. Kioo cha jamii.
- e) Fasihi zote huzaliwa, hukua na huweza kufisia kutegemea mapito ya wakati.
- f) Fasihi zote hushughulikia maswala yanayotokana na migogoro kati ya binadamu.
- g) Tanzu za fasihi andishi zilitokana au ni vimelea /mwendelezo wa fasihi simulizi.

Huku ukitoa mifano kem kem, eleza dhima zozote tano za fasihi simulizi.

- a) Huburudisha, huliwaza na kufurahisha:

Kwa kawaida, nyingi za tanzu za fasihi za kiswahili huwasilishwa usiku au jioni kama njia ya kujiburudisha baada ya shughuli za mchana. Aidha, nyimbo za kazi huimbwa kuondolea watu uchovu wanapofanya kazi.

- b) Huhifadhi historia na utamaduni ya jamii.

Fasihi simulizi hupokezwa kwa mdomo kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Kwa njia hii, nyimbo na tanzu zote za fasihi simulizi huhifadhiwa katika jamii kwa kupokelezwa.

- c) Hukuza uwezo wa kufikiria/kudadisi.

Tanzu kama hadithi, vitendawali, methali na mafumbo humhitaji binadamu kudadisi mazingira yake na kufikiri kwa makini ili kupata jawabu, suluhihi au maana inayokusudiwa

- d) Fasihi simulizi ni nguzo ya utangamano/ kuunganisha watu katika jamii.

Uwasilishaji wa fasihi simulizi huhitaji uhusika wa watu wawili au zaidi, watu wawe pamoja katika kuimba ama kutega na kutegua vitendawili. Kule kuja pamoja hufanya watu kuhisi kama kundi moja.

- e) Hukuza uzalendo.

Kwa kushiriki katika miviga ya jando, harusi, ibada, na matambiko, wanajamii hujitambulisha na jamii na kuionea fahari jamii yao.

- f) Hukuza ubunifu

katika kukuza hadithi, ulumbi na malumbano, wanajamii huimarisha vipawa vya kubuni.

Mtambaji bora ni yule anayeweza kuitamba hadithi upya kwa kutumia mtindo mpya.kwa njia hii ubunifu ukakuzwa.

g) Huwasaidia wanajamii kuelewa historia ya jamii.

Mighani, visakale, tendi na rara huonyesha historia ya jamii husika, masimulizi ya mashujaa ya jamii hiyo, huelewa katika baadhi ya vipera/tawi vya fasihi simulizi. Basi ni rekodi au kumbukumbu za matukio katika jamii.

h) Hutambulisha jamii na tamaduni zake.

Miviga na nyimbo husawiri imani na desturi za jamii husika, upekee huu hudhihirisha tanzu na vipera vya fasihi simulizi yake.

i) Huongozza jamii / kuelimisha.

Methali na ngano hutoa mwongozo kuhusu njia za kusuluuhisha matatizo na zile za kukabiliana na changamoto mbalimbali maishani.

j) Hustawisha fasihi andishi.

Fasihi simulizi ina mchango mkubwa katika kuendeleza fasihi andishi, kwa kuwa waandishi wengi huchota na kutumia vipengele fulani vya fasihi simulizi katika uandishi wao.

Ni kama kitega uchumi kwa wanajamii hasa walumbi, watambaji, masogora na mayeli/manju. Hukuza na kuziendeleza stadi za lugha. Huimarisha uwezo wa kumiliki na kuzimudu stadi za lugha kama vile kupitia vitanza ndimi, tanakali za sauti na nahau.